

national standardized language, born out of the needs of a modern centralized bureaucracy. Finally the paper describes the endeavors of Austrian authorities in the Croatian province of Dalmatia to build up and develop the Croatian language to replace Italian used by the provincial administration. Also dealt with are Austrian efforts to introduce German as the language of communication among the non-German nations of the Empire in the late 19th century. The paper finally surveys the attempts of Austro-Hungarian authorities to further "Serbo-Croatian" as an instrument of Austrian political penetration in the Balkans.

IZ POVIJESTI HRVATSKOGA NAGLAŠAVANJA

Stjepan Vukušić

Kad je potkraj devetnaestog stoljeća hrvatski slavist Tomo Maretić pisao svoju gramatiku i stilistiku, imao je pred sobom već istražen i sređen Karadžićev jezik, uglavnom njegov materinski, tršićki govor, kojemu je Karadžić od početka namijenio rang književnoga jezika, uzimajući ga pritom i kao predstavnika sve novoštokavštine. Karadžić je u svom *Rječniku* iz 1818. posve izostavio zapadni ili mlađi ikavski dijalekt, a u izdanju iz 1852. unosi taj idiom, ali tako da se zapravo nameće misao kako je on obilježen samo ikavskim izgovorom staroga glasa jata, a da mu je prozodija istovjetna onoj u tršićkom govoru. Najgore je pritom što postoje i najizravnije Karadžićeve pogrješke. Ako se, naime, u *Rječniku* u kojem se sustavno navode i naglasci kaže izgòriti, rîm¹ (zap.), izlètiti, (zap.) lètîm, doživiti (zap.) vîm, otrpiti, (zap.) otrpîm, a stvarno je izgòrit(i) – izgorîm, izlètiti(i) – izletîm, doživiti(i) – doživîm, otrpiti(i) – otrpîm, onda je doista posrijedi izravna netočnost. Takva je netočnost nazočna u cijelom *Rječniku* kad su posrijedi zapadni likovi dotične vrste glagola. Neizravnih je netočnosti mnogo više, pa je i ono što je Karadžić od zapadnog dijalekta unio u *Rječnik* iz 1852. s prozodijskoga gledišta posve nepouzdana. Opskrbljen velikim rangom i sve većim ugledom, kojemu je najviše pridonio Karadžićev istomišljenik i suborac Đuro Daničić, Karadžićev jezik, potisnuvši ostalu, tad još slabo ili nikako poznatu štokavštinu na rang koji je u kompetenciji dijalektologije, postaje idiom bez premca, i takav se našao pred piscem *Gramatike i stilistike hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I što bi se drugo tad moglo očekivati pri takvu ugledu jednog idioma i pri istodobnom nepoznavanju drugih, što bi se moglo očekivati, kad je uz to i sam pisac rečene gramatike Karadžićev sljedbenik, nego da on preuzme to što mu se nudi u ozračju silna ugleda i ostvarena reda. Maretić je tako postupio. Uza supstanciju i strukturu svih razina jezičnog opisa on uzimlje u cijelosti i Karadžić-Daničićevu akcentuaciju. Njegovim su putem krenuli i Ivan Broz i Franjo Iveković u svome *Rječniku*

¹ Karadžić ne bilježi razliku između dugosilaznoga naglaska i zanaglasne dužine, ali se ovdje ne radi o tome, nego o samome naglasku prezenta.

hrvatskoga jezika. Tako je stvoren prozodijski monolit, tuđ hrvatskom jeziku baš u onom dijelu koji je izvan zajedničkog polja općega novoštokavskog preklapanja. Taj dio istočne novoštokavske akcentuacije, koji nju individualizira, nametnut je tako hrvatskomu jeziku mjesto onog tako amputiranog dijela zapadnoga novoštokavskoga naglašavanja koji njega uposebljava. Na taj je način onda u naglasnom smislu za sve dobro ono što je u polju općega novoštokavskog preklapanja, npr. *národ, kùća, právda, tàban* a dobro bi za sve trebalo biti i ono što je podrijetlom samo istočnoštokavsko, npr. *povúći, tèbe, želimo, dvájú, vòće, kòplje*, a ne bi ni za koga bilo dobro ili bi bilo samo drugotno ono što je po postojanju tipično zapadnonovoštokavsko, npr. *trèsti, trèsla, pèći, pèkla, zàželimo, vòće, kòplje, Pètar-Pètra* itd. Time je hrvatskom jeziku oduzeta njegova i nametnuta mu tuđa naglasna individualnost.

Sad bi tko mogao ovako razmišljati: ako je kao osnovica književnoga jezika izabran Karadžićev govor, s njim ide i njegovo naglašavanje. No kad se uzme u obzir otpornost prozodije na utjecaj izvana i činjenica potvrđena bogatim iskustvom da se naglasci uglavnom uče slušanjem živa govora u svojoj sredini, a manje čitanjem rječnika i gramatika, onda bi preuzimanje neorganske prozodije teško išlo i u uvjetima istojezične zajednice, a dobro znamo da su i po već potvrđenoj uporabnoj normi i po kulturama, a nadasve po različitim nacionalnim zajednicama, povijesno utemeljena dva jezična razvoja, ukratko: dva jezika – hrvatski i srpski.

Pri takvu stanju stvari, bez obzira na subjektivne motive, životne i društvene uvjete u kojima je nastala Maretićeva *Gramatika*, jasno je da ona kao normativni izvor nije mogla biti duga vijeka. To nadasve vrijedi za njezino naglašavanje.

Otpore Maretić-Broz-Ivekovićevu prozodijskom monolitu nije trebalo dugo čekati. Već se 1911. godine u *Nastavnom vjesniku* javlja Grga Tomljenović svojom radnjom *Bunjevački dijalekat zaleda senjskog s osobitim obzirom na naglas*², u kojoj se radikalno suprotstavlja svakoj apsolutizaciji Karadžićeva naglašavanja i potvrđuje strukturalne prozodijske vrijednosti zapadnog dijalekta, zahtijevajući i njegovo temeljito istraživanje. U tom ga slijedi Milan Japunčić, koji u radu skromnijeg opusa *Osobine bunjevačkoga govora u Lici*³ potvrđuje iste naglasne vrijednosti, pa ovu dvojicu hrvatskih akcentologa možemo s pravom smatrati pretečama današnjih normativnoakcentoloških spoznaja.⁴ Toj kritičkoj struji treba pribrojiti i Ivšićev odmak od Karadžićeve akcentuacije, koji se jasno očituje u Današnjem posavskom govoru i nešto zatumljenije u njegovim prikazima gramatika.⁵ Najizrav-

² Navedeno djelo, citirani časopis, 335-348, 401-414, 483-499 i 579-604.

³ *Nastavni vjesnik*, XX, Zagreb 1912, 266-273.

⁴ Vukušić, Stjepan: Grga Tomljenović i Milan Japunčić – preteče današnjih normativnoakcentoloških spoznaja, u: *Nacrtno hrvatske naglasne norme na osnovi zapadnog dijalekta*, Istarska naklada, Pula, 1984, str. 53-56.

⁵ Ivšić, Stjepan: Akcent u gramatici Matije Antuna Relkovića, Akcent u gramatici Ignjata Alojzije Brlića, oba prikaza u *Radu JAZU*, 194 (1912).

nije, međutim, traži 1911. god. određene naglaske hrvatske uporabne norme, kao što su *preòbūci, òbūci, ũbosti, mēne, tēbe, nà mene, bēz tebe, svētī* itd. Nikola Andrić u svome Braniču jezika hrvatskoga.⁶

Taj kritički val kojim počinje demitizacija tek uspostavljena prozodijskog mita zamro je, nažalost, uoči prvoga svjetskog rata.

Uskoro su se prilike stubokom izmijenile, pa će tek četrdesetih i pedesetih godina metodom malih koraka hrvatski dvojezični rječnici kao što su *Hrvatsko-poljski rječnik* Julija Benešića i *Hrvatskosrpsko-francuski rječnik* Dayrea-Deanovića-Maixnera donositi, bar i nesustavno, poneki izrazito hrvatski naglasak, npr. Benešićev *tēbe, tēbi* (ali *sēbe, sēbi mjesto sēbe, sēbi*), činòvnik kao drugi lik dublete, *rjēčnik*, a Deanovićevo samo *činòvnik, stanòvnik* (ali i *pòslānik* mjesto *poslānik*), *òtok*.

Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika iz 1960. u svome zagrebačkom, latiničkom, jekavskom izdanju donosi znatan broj hrvatski naglašanih riječi i oblika, ali su redovito naglasci tipični za hrvatski jezik u drugom liku dublete. Tako onda čitamo: *vūci i vūci, dovūci i dōvūci, dōci i dōci, nadići i nādīci, nōv-nōva i nōva, oštar-oštra i oštra*. Pritom je veoma čudno što nisu zapisani i likovi dvosložnoga pridjeva radnog u obliku za ženski rod, npr. nema *vūkla, zēbla, trēsla*, a još je čudnije što nema naglasaka tipičnih za hrvatski jezik u glagola s kratkom osnovom, pa je u *Pravopisu* samo *pēci, plēsti, tēci*, a nema *pēci, plēsti, tēci*. Vrhunac je, međutim, prozodijske nedosljednosti u *Pravopisu* što u prefiguriranih glagola *dolēt-jeti, izlēt-jeti* itd. sustavno nalazimo samo uzorak *dolētim...doletimo i dolētimo, doletite i dolētite*. Na prvome su mjestu u zagrebačkom, latiničkom, jekavskom, dakle hrvatskom izdanju naglasni likovi koji se u hrvatskome književnom jeziku nikako ne ostvaruju ako se izuzme prijevod kakva klasičnog teksta, gdje je takav naglasak uzet iz metričkih razloga. Čak ni Broz-Ivekovićev *Rječnik* prije kakvih šezdesetak godina, koji inače u svemu slijedi Karadžić-Daničićevu akcentuaciju, ne bilježi takve alternirane likove u 1. i 2. licu množine prezenta. I to dokazuje da je naglašavanje u propisanoj normi najnevoljnija strana hrvatskoga jezika sve od Maretića do najnovijega vremena. Ali to izvrsno govori i o rasporedu političke moći u onom vremenu, pa i o stanju jezikoslovne svijesti. Tko bi učio naglaske iz tog pravopisa u kome su prvi likovi redovito srpski, a drugi ili oni nezapisani hrvatski, jasno je da bi nasjeo ideji kako su prvi likovi reprezentativni.

Svjestan te situacije, Ljudevit se Jonke šezdesetih godina u svome djelu *Književni jezik u teoriji i praksi*⁷ zalaže za dvostruke naglaske ali u njihovu pravom rasporedu, pa s jasnom svijesti što kamo ide veli npr. "*pročitāmo* (na istoku *pročitāmo*)"⁸ ili: "Prema tome glumci zagrebačkog kazališta govore *kòd mene, kòd*

⁶ Primjeri su uzeti iz Vinceova prikaza Polemika Ivšić-Andrić oko "Braniča jezika hrvatskoga", *Filologija*, knjiga 11, Zagreb 1982-1983.

⁷ Drugo prošireno izdanje, Znanje, Zagreb, 1965.

⁸ Isto, str. 224.

tebe, kòd sebe, a glumci novosadskog pozorišta *kod mène, kod tèbe, kod sèbe*, izuzimajući dakako slučajeve u kojima se ide za specijalnim koloritom kraja u kojem se zbiva radnja. Tako je, nadalje, u Zagrebu uobičajeniji akcent *rječnik-rječnika* i *rječnik-rječnika*, a u Beogradu *rèčnik-rèčnika*. U Zagrebu je također običajnije *književnòst*, a u Beogradu *knjižèvnòst*.⁹ Dalje Jonke govori o neistovjetnosti naglasaka "na pojedinim riječima, pa i kategorijama riječi"¹⁰, a navodi i primjere *čì-nòvnìk, stanòvnìk, pòsjetiti* kao hrvatske, a *čìnòvnìk, stànòvnìk, posétiti* kao srpske. On se zalaže i za tzv. analogijske naglaske: *gràdòvā-gràdovima, isplela, isplelo*, aorist u 2. i 3. licu jednine *pòteče, krénū*, za participe *žèlèci, dīžèci* itd. itd.

Na početku sedamdesetih godina javlja se korjenit zaokret. On bi se mogao predočiti Napomenom uz prethodni članak iz pera Stjepana Babića u *Jeziku*, br. 3-4: "Članak S. Vukušića pokreće važnu problematiku u normi hrvatskoga književnog jezika. Dosad je hrvatska akcentologija vrludala između jedne teorije i druge prakse. Kamo nas je to dovelo, dobro je pokazao D. Brozović u ocjeni jedne akcentološke knjige (v. *Jezik*, XIX, str. 123-139). Poslije te ocjene – koja znači prekretnicu u našoj normativnoj akcentologiji jer znatno prelazi značenje ocjene – mora se krenuti novim putem. Vukušićev je članak prvi prilog u tom smislu."¹¹

Nakon toga prvog priloga išlo se dalje u istraživanje hrvatske norme i njezine stvarne podloge – zapadnoga, mlađeg ikavskog dijalekta i drugih hrvatskih govora koji s njim imaju istosmjerni naglasni razvoj i odatle, logično, iste konačnice toga razvoja. Kloneći se u ovakvu radu većih dijakronijskih i dijalektnih ekskurza, navest ćemo tek pokoji primjer: *povùc-povùc(i)-pòvùci; polèti i pòletì; mène, tèbe, sèbe* idu u jedan krug naglašavanja. Po takvu organskom razvoju sa zapadnim dijalektom uglavnom istosmjerno idu slavonski i jugozapadni istarski dijalekt. Kad se uzmu u obzir svi navedeni primjeri (osim *polèti-pòletì*) i druga brojna razvojna preklapanja, npr. *Pètar-Pètra, žùlj-žùlja, bìstar-bìstra, snàžan-snàžna* itd., amo ide i dubrovački poddijalekt. Po znatnoj mjeri istih naglasnih rješenja, npr. *mène, tèbe, sèbe, njèga; čitāmo, vjenčāmo; dvājū, dvijū, trijū* i sl. sa zapadnim dijalektom idu i brojni zapadniji jekavski novoštokavski govori. Tako dobivamo proširenu osnovicu organskoga zapadnonovoštokavskog naglašavanja kojemu je u samoj jezgri naglasni sustav zapadnog dijalekta. Ovdje, razumije se, u jezičnonormativnom smislu govorimo samo o naglasnom sustavu apstrahirajući od drugih osobina zapadnog dijalekta i srodnih idioma koje nisu ušle u normu hrvatskoga književnog jezika.

Ukratko: istraživanjem idioma što su utjecali na hrvatsku književnojezičnu normu utvrdilo se psotojanje organskoga zapadnonovoštokavskog naglašavanja, a istraživanjem hrvatske uporabne norme došlo se do spoznaje da je ona prosijava-

⁹ Isto, str. 226.

¹⁰ Isto, str. 231.

¹¹ Str. 118.

njem i pročišćavanjem organskoga zapadnonovoštokavskog naglašavanja od svega što je nesustavno, mjesno ili pokrajinsko uobličena kao hrvatsko književnojezično naglašavanje.¹²

Te dvije temeljne spoznaje: da postoji organsko zapadnonovoštokavsko naglašavanje, uposebljeno svojim višestoljetnim razvojem, i da je na toj osnovici izgrađena hrvatska uporabna norma – mogle su nasuprot prozodijskom monolitu Maretića-Broza-Ivekovića dovesti do uspostavljanja i propisane naglasne norme, organski primjerene hrvatskomu književnom jeziku. To se dogodilo – makar i ne u svim dijelovima posve sustavno – u najnovijim hrvatskim normativnim djelima od kojih su najvažnija: *Gramatika* Zavoda za jezik, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku* Stjepana Babića, *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika* skupine autora.

*Naglasak u hrvatskom književnom jeziku*¹³ trebao bi za ovo naše vrijeme taj proces dovesti do kraja.

Tako je stoljetnim naporom brojnih hrvatskih jezikoslovaca konačno nadvladao u hrvatskoj prozodiji onaj organskorazvojni smjer koji su svojim tekstovima u osamnaestom stoljeću utemeljili Andrija Kačić Miošić i drugi pisci, služeći se zapadnom štokavštinom. A njihovim se prethodnicima mogu smatrati još stariji književnici: Dubrovčani Šiško Menčetić, Džore Držić, Ivan Gundulić i bosanski franjevci poput Ivana Bandulavića.

SAŽETAK

Stjepan Vukušić, Pedagoški fakultet, Pula

UDK 801.612:808.62, stručni članak

primljen 3. studenoga 1995, prihvaćen za tisak 3. prosinca 1995.

De l'histoire de l'accentuation croate littéraire

Tout un siècle l' accentologie normative croate cherche sa vraie direction et définitivement la trouve dans la norme usuelle de la langue croate littéraire. Cette norme usuelle se fonde sur l' accentuation nouvelle štokavienne occidentale. De cette manière la norme usuelle devient la norme codifiée.

¹² Vidi: Vukušić, Stjepan: *Usporedbe dvaju novoštokavskih naglašavanja – stiničkog i Daničićeva – Prilog za uporabnu normu hrvatskog književnog jezika*, Senjsko muzejsko društvo, Senj, 1982.

Nacrt hrvatske naglasne norme na osnovi zapadnog dijalekta, Istarska naklada, Pula, 1984.
Zoričić, Ivan: *Naglasni odnosi i norme*, Školske novine, Zagreb, 1990.

¹³ To je naslov knjige koja je u pripremi kao krajnji ishod znanstvenog projekta Pedagoškog fakulteta u Puli.